

A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig.

(Kilencedik közlemény.)

1859-ben Eger várának tüzemestere Heymann Tóbiás.⁵⁷³
1590-ben Érsekújvár királyi várban, a hely fontosságánál fogva aránylag nagy tüzérséget tartottak, s ekkor a következő nevű tüzérszemélyzetet találjuk itt (bombardarii): Grubmiller Jakab, Pawmann Henrik, De Welss Péter, Steigentass György. Regalato Caesar, Wayller György, Roys Gáspár, Groff János, Strobell György, Castenhoffer János, Glauer Péter, Poleinthal Miklós, Kittheer Menyhért, Taufhoffer Mátyás, Stiller Kristóf, Geysler Mátyás. Kewber György és Nachtrob János. Íme 18 tüzér közt még csak véletlenül sem akad egyetlen magyar nevű.⁵⁷⁴

1594-ben hazánk legfontosabb királyi végváraiban ilyen nevű tüzéretet találunk:

• *Szendrő vára:* Finkhisch Orbán. Haugg János. Stockl Ulrik és Wich Benedek.

Tokaj: Haugg Jakab. „Diesem succedirt Jonas Freidenberger gewester Zeugwartt auff Krasznahorkha und Filekh vom 1. Juli anno 95.“

Kálló: Pauer János.

Szatmár (Saggmär): Stöckhl Ulrik. Linzen Ádám és Hueber Miklós.

Eger: Heymann Fábián. Ugyanitt „Püxengiesser“-ek: Fleischmann Frigyes és Khörner György.⁵⁷⁵ Kivétel nélkül csupa német név.

1597-ben Érsekújvár tüzerei a zsoldjegyzékben már mint: „Germanorum bombardarii“ vannak elkönyvelve s ennek a német tüzérségnek feje nemes Stanner Simon, aki „magister artellariae“, aki alatt 17 német bombardárius

⁵⁷³ Hadtört. Közlemények I. évf. (1888.) 420. l.

⁵⁷⁴ Magy. Nemz. Múzeum: Fol. lat. 1373.

⁵⁷⁵ Orsz. Levéltár: Lymbus II. soroz. 25/a. csomó, 1594.

szolgál.⁵⁷⁶ 1598-ban Bástának tüzérekre lévén szüksége, ilyenekért természetesen Bécsbe fordul, ahonnan azt választják neki, hogy naponta várják Bécsben 16 tüzér érkezését, nyilvánvalóan valahonnan német vagy olasz földről s amint ezek megérkeznek, azonnal továbbítják hozzá.⁵⁷⁷

1598—99-ben Bécsben az „obrister Zeugmaister“ Eggerbergi Ruprecht, akinek hadnagya „leutnant“-ja: monsieur de la Hay, ugyanekkor Kassán a királyi „zeugleutenambt“ Weidenfelder Miksa. 1600-ban Galgóc és Sempte várak közös tüzére Angelo Rykardus. Ugyanezen esztendőben gróf Sulcz Károly Lajos előterjesztést tesz Rudolf királynak „das Veldzeugwesen betreffend“, s eszerint tüzéreket (puchsen maister) „die Statt Augspurg hat deren 12 und die von Nürnberg 14 geschickt.“⁵⁷⁸

Ha végig tekintünk a Magyarországon működő XVI. századi tüzérek névsorán, ebből azt a tényt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a magyar nemzetiségű tüzérek az ekkori magyar királyi tüzérségben álláshoz, kenyérhez nem igen jutottak. Itt-ott, elvértve alkalmaznak a királyi várakban egy-egy magyar tüzért is, de a XVI. századi magyar királyi tüzérségben az idegen, s első sorban a német elem dominál, melyet már csak bizalmi szempontból is szívesen látnak. A német nemzetiségű csapatparancsnokok legfeljebb a magyarországi német városokból származó német ajkú, tehát szerintük megbízható tüzéreket vesznek vagy engednek maguk mellé venni. Ekkor tehát úgy a várakban, mint a harcmezőn a magyar tüzér, bármilyen leleményes, ügyes és találemény legyen is, vezető szerephez legfeljebb magyar parancsnok alatt juthat, mintahogy pl.: Bornemissza Gergely Eger 1552. évi ostromakor csak Dobó parancsnoksága alatt értékesíthette tüzér tudományát, mert hiszen idegen parancsnok alatt, idegen katonasággal olyan heves ellentállásra, mint amilyent a török ellen Dobó és emberei kifejtettek, s ezzel kapcsolatban a tüzeri fogások és leleményesség érvényesítésére aligha került volna a sor. Az idegen parancsnokokat és csapataikat a magyar várak török kézre kerülése hidegen hagyta s nem érdekelte és persze semmire sem ambicionálta. A Szondyak, a Dobók, a Lossonczyak nem is hivatásos, pénzért verekedő idegen condottierék voltak, hanem hazájuk minden rögét imádó magyarok.

⁵⁷⁶ 1597. május 10. Gem. Finanzarchiv, Bécs, Hungarn: 14.397. csomó.

⁵⁷⁷ Veres: Basta György levelezése I. k. 73. l.

⁵⁷⁸ Kriegsarchiv, Bécs: Feldacten 1598. Fasc. 9. p. 2½. — Orsz. Levéltár: Lymbus II. sor. 1. cs. vegyes militaria. — Feldacten 1600. fasc. 6. p. 11.

A szűkebb értelemben vett Magyarországon ez a helyzet a XVII. században sem változott, mert hiszen a császári seregben, amelynek legfőbb hadura úgy mellékesen magyar király is volt, és a magyar királyi várakban ezután is a német elem maradt az uralkodó a tüzérségnél. Hogy erre csak néhány példát említsünk, Kassán 1607—1608-ban még mindig Weydenfelder Miksa a „zeugleuttenambt“, mellette van 15 főből álló tüzérszemélyzet s ezek közt csak egy magyar volt, t. i. Pap Ferencz „zeugreutter.“ 1610-ben a kassai „Arthollerey Pershonen“ között egyetlen magyar sincs. 1622-ben Érsekújvár zeugwarth-ja Weninger János. 1680-ban egész Felsőmagyarország zeugleutnant-ja Freundlich Mátyás. 1685-ban Magyaróvár tüzérei: Helsingier Márton, Pauer Márton és Lechner Simon. A XVII. század folyamán Kassán a következő nevű tüzéreket találjuk: Bekisch (talán Békés) György, Pol Máté, Thill Tamás, Derndl György, Stain Boldizsár, Sonniks Ottó, Mahler János, Scheider András, Meier János, Brandenburgi Lőrincz, Hämerle Pál, Eiders Herman, Schönpöckh Gáspár.⁵⁷⁹

A XVII. században a magyar tüzérek kenyeret és elhelyezkedést inkább Erdélyben, a fejedelmi tüzérségben találnak, bár itt is alkalmaznak német, olasz, svéd, s különösen II. Rákóczi Ferencz tüzérségében — francia tüzéreket: Comen XVII. századi „Gentis Felicitas“ című röpirata ezt rossz néven is veszi és az idegen tüzéreknek Magyarországon való favorizálását ő is a Habsburg uralkodóknak tulajdonítja, kiknek „nem áll érdekében a magyarság túlsúlyát emelni.“⁵⁸⁰

Erdélyben szervezettebb tüzérséget különösen I. Rákóczi György tartott, s tudjuk, hogy ennek főfelügyelője Mikes Mihály,⁵⁸¹ míg a szertüzérek főnöke a svéd Maxvell vagy Maxfeld Bertalan volt. Rákóczi Zsigmond főpattantyusa egy Kristóf nevű, tüzérségi strázsamestere egy Konrád nevű nyilván német ember volt, azután két Jakab nevű és Angyal Simon magyarok mellett Ágoston és Pattantyus Fridrik nevű tüzérlegényeit ismerjük, akik Danczkából jött németek voltak.⁵⁸²

II. Rákóczi Ferencz tüzérsége „többnyire vidékiekből. németekből, városi elemből volt alakítva, jeles francia

⁵⁷⁹ Orsz. Levéltár: Lymbus II. sor. 1. csomó. 14. b. és 25 a. csomó. — Miscellanea Nr. 7., Militaria 1. és 3. csomó. — Archaeologiai Értesítő XXIII. (1903.) évf. 219. l.

⁵⁸⁰ Hadtörténelmi Közlemények I. évf. 177. l.

⁵⁸¹ U. o.: 1917. évf. 108. l.

⁵⁸² U. o.: 1907. évf. 108. l.; 1918. évf. 149. l.

főtisztek alatt” — mondja Thaly.⁵⁸³ A tüzérség főfelügyelője tudvalóleg a magyar szandai Sréter János brigadéros volt, főbb tüzér törzstisztek pedig: De Riviér János, De La Motte tüzérbrigadéros, Bersonville ezredes, Du Prés alezredes, Saint-Just, Damoiseau, Du Rhenen, Le Brun Márton, De Plume Jakab stb. valának. Ezek mellett azonban, bár kevesen, voltak magyar tüzer-tisztek is, így pl.: Bácsmegyei Simon, Adám Jakab tüzerkapitány s jeles lantművész, Pattantyús Lukács és János és mások. A magyar és francia tüzer-tisztek mellett akad olasz és német is, mint pl.: az olasz gróf Stampa, a német Rottenstein Ferencz tüzerőrnagy, aki 1710-ben elesett, vagy Hartele Ferencz, aki 1706-ban Észtergom ostrománál sebet is kapott. 1708—9-ben Rákóczi tüzer-ségének főfizetőmestere Miklovits András volt.⁵⁸⁴

Ami már most a tüzérség ekorbeli számát illeti, az igen különböző volt. Így pl.: 1543-ban a sárosi várban a „czewgwart, czewgwagner, czewgschmidt”, tehát kifejezetten szertüzér mesteremberek mellett csak két tüzér, „puchsen maister” volt. 1546—48-ban Szigetvárában találjuk György tüzer-mestert két tüzerrel. 1549-ben Győr várában három tüzer-mester (bombardarum magistri), 1547-ben Huszton egy tüzér, 1552-ben a sárosi várban 5 tüzér, 1562-ben Palota várában két bombardarius volt. Érsekújvárnak 1568-ban öt, 1569—70-ben 9, majd 7 tüzerre volt. 1574-ben az egri vár állapotáról Ungnad jelentésének 8. pontjában ezt olvassuk: „Bombardarii pauci, simplices et male soluti”, tehát Eger várának nemcsak kevés, hanem tanulatlan és rosszul fizetett tüzercei voltak. 1578. körül Krasznahorka 25 főnyi várórsége közül 2 tüzér volt. 1582-, 83-ban, sőt a XVI. század vége felé is Pozsony királyi várnak csak egyetlen tüzerre volt, ez is inkább curator armamentariae. 1585-ben Kassán már 45, Tokajban 16, Szendrőn 19, Szatmáron 54, Egerben 18, Kállóban 9 állandó tüzér volt rendes zsold mellett alkalmazva.⁵⁸⁵ És így tovább.

Várainkban tehát a XVI. században a tüzérség számbeli-leg körülbelül azon a színvonalon marad, mint amilyen a középkorban volt, s csak a század vége felé kezd egy-egy

⁵⁸³ U. o.: 1888. évf. (I) 15. l.

⁵⁸⁴ U. ott: I. évf. 21. l. Eger város titkos ltára: 1706. nov. 3. — Löcse város ltára: I. oszt. XII. csomó, 272. szám.

⁵⁸⁵ Eperjes város ltára: 1543. VIII. 2. — Magy. Nemz. Múzeum: Fol. Lat. Nr. 1521., 1514., 1575. — Orsz. Levéltár, Miscellanea Nr. 7. Militaria 1. csomó; Liber Instr. 7. kötet; Lymbus III. soroz. XVI. sz. 8. csomó. — Expedit. camerales 1582—5. — Finanzarchiv, Bécs. Hung. 14558. cs. — Kriegersarchiv, Feldacten 1561. fasc. 7. p. 5., 1585. fasc. 11. p. 1. — Staatsarchiv, Bécs, Ungarn, Allgem. Acten 195. csomó. — Jerney-gyűjtemény, Kecskemét, I. kötet 4. szám. — Történelmi Tár 1900. évf. 65., 67., 77., 78., 85., 91. ll.

exponáltabb végvárban, vagy a felsőmagyarországi tüzérségi centrumban, Kassán a tüzérség számbelileg emelkedni. Ekkor és a várakban még a XVII. században is, a vár- és szertüzérség egy személyzeti állományt képez, s e kétféle tüzérség egymástól szervezetileg elválasztva nincsen már csak azért sem, mert foglalkozásbelileg sincs közöttük választó vonal. Az ágyú öntéséhez értő s arzenáli szolgálatban álló szertüzéreinknek, ha úgy fordult, részt kellett venni mint vártüzéreknek a vár védelmében, vagy esetleg támadás alkalmával valamely vár tüzérségi ostromában is, sőt valószínűleg a tábori tüzérségi szolgálatból sem vonhatták ki magukat. Eme kötelességeket egyébként az illető tüzérmester szegődőlevele pontosan megállapította.

A XVII. század második felében a Rákócziak, Tökölyek már többé-kevésbé szervezett tábori tüzérséggel operálnak s a XVIII. század elején II. Rákóczi Ferencz szabadságharcában szervezett tábori tüzérséget használt s nála organizált tábori tüzérszázadokban és brigádokban a tiszteken stb. kívül 674. illetve 579 tüzér működik. 1708-ban 579 tüzérből 189 szolgált táborban, Érsekújvárott 88, Kassán 84, Munkácson 52, Egerben 50, Nyitrán 15, Ungvárbán 10, Ecsed várában 8, Szepes- és Murány várában 7—7, Árva várában 4 tüzér állomásozott.⁵⁸⁶ Mindez azonban nem zárta ki azt, hogy pl.: 1685-ban Magyaróvár várában mindössze három főnyi tüzérség legyen.⁵⁸⁷

Meglehetősen változó volt a tüzérség javadalmazása is. Egy-egy tüzér rangjához, szolgálata mineműségéhez képest kapja pénzbeli javadalmazását. Így pl.: 1545-ban Fischer Kristóf sárosvári zeugwart, tehát tüzérfőnökökéle évi 58 frt-ot, Jungwirt Pongrác tüzérbognár, zeugwagner évi 50 frtot, a tüzér szerkovács évi 55 frtot, egy-egy tüzér pedig csak körülbelül évi 15 frt. fizetést kapnak. Tehát a professzionistákat itt lényegesen jobban fizették, mint a tulajdonképeni tüzéreket. — György szigetvári bombardarius 1548. telére (a mi elég bizonytalan tartamú idő) 5 frt. 90 dénárt, Balázs „adolescens“ tüzér, tehát amolyan inas-féle 1 frt. 69 dénárt, András tüzér pedig egész szolgálati idejére 18 frtot kapott. 1549-ben ugyanitt Kosztán János a bombardista, aki ekkor már havi 6 frt. zsoldot kap, viszont 1547-ben Beszterce város tüzére Gergely, havi 5 frt.-nyi zsolddal kénytelen beérni.⁵⁸⁸

⁵⁸⁶ Hadtört. Közlem. I. évf. 345., 347. II.

⁵⁸⁷ Orsz. Levéltár: Miscellanea Nr. 7. Militaria 3. csomó.

⁵⁸⁸ Eperjes város ltára: 1545. VIII. 2. — Magyar Nemz. Múzeum: fol. lat. 1521., 1547. — Beszterce város ltára: 1547—1553. évi számadáskönyv.

1549-ben valaki egy számvetést dolgozott ki arra nézve, hogy vajjon Magyarország Habsburg uralom alatti részén tartandó állandó haderő mennyibe kerülne. Itt ki van számítva, hogy tábori tüzérség tartása havi 2000, tehát évi 24.000 frtba kerülne. Sajnos, a kalkuláció nem árulja el, hogy ez az állandónak tervezett tábori tüzérség mennyi emberből állana?⁵⁸⁹ — 1547-ben Huszt vár egyetlen tüzére „secundum conventionem”, melyet Bécsben gróf Salmmal kötött, évenként 36, havonként tehát 3 frt. fizetést kapott. 1552-ben a sárosi vár tüzérei havi 6—8 rénes frtot kapnak, csak Weis Ágostonnak adnak havi 10 frtot. 1555-ban Haasz Konrád nagyszzebeni zeugwart havi zsoldja 16 frt., míg a gyulafehérvári zeugwart Weisz Jakabé csak havi 12 frt. Ugyanezen évben a Kassán működő Ochsel Vid főtüzer havi fizetését a magyar kamara 6 frtról 6 frt. 40 dénárra, a melléje adott nürnbergi Pfaff Konrád tüzér havi 4 frtos fizetését 4 frt. 80 dénárra emeli fel. Ugyanekkor Somogyi Bereczk is havonta 6 frt. 40 dénárt s Planck Jakab is 4 frt. 80 dénárt kapnak. Győr vár tüzérének Antalnak 1554-ben havonként 5 frt. zsoldot fizetnek, viszont Müllner Reinhard az egri arzenál prefektusa havi 15 rénes frtot kap.⁵⁹⁰ — Ami pl. Érsekújvár tüzéreinek javadalmazását illeti. 1568-ban Baptista János tüzér havi 8 rénes frt., a többi négy pedig egyenként havi 6 frt. 40 dénár zsoldot kap, s ugyanígy fizetik őket 1569-ben is. 1570-ben Érsekújvár főtüzére, Senus Joachim havi 9 frt. 60 dénárt. Klezel Bálint havi 8, nágy tüzér egyenként havi 6 frt. 40 dénár. János (tüzér) lakatos havi 4 frt. zsoldot kapott. 1574-ben a fenti Baptista János tüzérnek már havi 10 frtra emelik a zsoldját.⁵⁹¹ 1583—84-ben Taglich János pozsonyi vártüzér évenként 64 frt., havonként tehát 5 frt. 33 dénárnyi javadalmazást kap. 1582—3-ban a garamszentbenedeki bombardárius is havi 5 frt.-nyi hért kapott.⁵⁹²

⁵⁸⁹ „Pro intertenendis bombardis sew tormentis campestribus ex personis ad illa necessariis ad minus in mensem 2000 flor hung. in annum flor. hung. 24.000...” Orsz. Levéltár: Miscell. Nr. 7. Militaria I. csomó.

⁵⁹⁰ Gemeins. Finanzarchiv. Bécs, Hungarn: 14.359. és 14.355. cs. — Magyar Nemz. Múzeum: fol. lat. 1314. — Nagyszzeben város ltára: kéziratok, 5 m^l. — Orsz. Levéltár: Szepesi kamara. benigna mandata 1568. Nr. 94.

⁵⁹¹ Magyar Nemz. Múzeum fol. lat. 1375. — Orsz. Ltár: Miscell. Nr. 7., militaria I. csomó; Exp. camerales, minutae 1574. IV. 1.

⁵⁹² Történelmi Tár: 1900. évf. 67., 77., 78., 91. II. — Esztergomi káptalan magán lt.: Lad. 105. capsa 21. eccl. fasc. 3. Nr. 5.

1585-ben a felsőmagyarországi királyi várak tüzérszemélyzetének havonként a következő összegeket fizették:

Sorszám	A vár neve	A tüzérek száma	Havi zsoldjuk frtban	M e g j e g y z é s
1.	Kassa	45	377	
2.	Tokaj	15	134	
3.	Szendrő	19	155	
4.	Szatmár	34	275	
5.	Eger	18*	194	* Hozzáadva ezekhez az építőmestert és „Pawanschaffer„-t
6.	Kálló	9	72	
7.	Szádvár	kb.4**	28	** „Auf den Zeugwart und Artalarey Personen.“ Az összeg szerint 4–5 tüzérnél több aligha lehetett a várban.
	Összesen	145	1235	

Ezen táblázat szerint a tüzérséget átlag legjobban Egerben, leggyengébben pedig Szádváron fizették. Az előbbi helyen egy emberre átlag körülbelül havi 18, Szádváron pedig havi 7 frt. esett.⁵⁹³

Már részletesebb, s a fenti tabellát kiegészíti az a tüzérségi állományjegyzék, amely „Arthollerey Statt de anno 1599.“ felirattal maradt reánk, s amely a felség (Rudolf király) részére⁵⁹⁴ készült. E jegyzék szerint: Eggerpergi Ruprecht, aki grácsi várkapitányból lett „obrister Zeugmaister“, havi 1400 frt. fizetést kapott, míg ezzel szemben „leutenant“-ja, de la Hay úr már csak havi 200 frtot, mellette még két hadnagy fejenként havi 50–56 frtot kaptak, de már a zeugzallmaister havi 74 frt., a káplán havi 16 frt., a szállás (Quartier) mester havi 40 frt., a kurier havi 14 frt., a „veldzeugwart“ havi 40 frt., a „veldzeugschreiber“ havi 24 frt. zsoldot kapott. Ez volt a tüzérségi törzs, amely a magyarországi várak tüzérszemélyzete fölött állott. Ekkor már a magyar király magyarországi városaiban nagyszámú és szervezett, s aránylag jól fizetett tüzérszemélyzet volt. E szerint:

1. Kassa. Tüzérségének feje Weidenfelder Miksa „zeugleutenambt“, kinek fizetése havi 50 rénes frt. „Item werden ihm zur Zeughausz Notturft vier Rosz zue unterhalten passiret mit monatlich fl. 20.“ — Zeugwart tartása a jegyzék szerint felesleges. A „Zeugschreiber“ havi 10, két

⁵⁹³ Kriegsarchiv, Bécs, Feldacten 1585. fasc. 11. p. 1.

⁵⁹⁴ „Describatur sauber pro imperatore. — Factum.“

„Zeug Reuter“ à 6 = havi 12, a „Saliter verwahrer“ havi 10, a nyolc tüzér (pichsenmaister) à 7 = havi 56 frt. zsoldot kapott. Ezenfelül voltak még lakatosok, bognárok, ácsok, öntők s portörő (pulvermacher) s ez utóbbi havi 10 frtot kapott.

2. *Tokaj*. (Toggay). A tüzérség élén áll a zeugwart, havi 12 rénes frt. fizetéssel, azután 8 tüzér (pixenmeister) à 7 frt. = havi 56 frt. zsolddal, ezenfelül vannak ácsok, kovácsok, lakatosok, bognárok, s „Pauschreiber.“

3. *Kálló*. (Callo). Ugyanúgy mint Tokaj, csak a tüzérek száma itt 6.

4. *Szatmár*. (Saggmayr). Személyzete s ennek javadalma ugyanaz, mint Tokajé.

5. *Ecsed*. (Eczeidt.) Zeugwart havi 12 rénes frt. zsolddal, 4 tüzér s egy lakatos.

6. *Szendrő*. (Sandreő). Személyzete s ennek javadalma is ugyanaz, mint Tokajé.

7. *Ónod*. (Onnodt). Ugyanaz, mint Tokajon, csak hogy itt 6 tüzér van.

8. *Putnok*. (Putthnockh.) Két tüzér à havi 7 = 14 frt.⁵⁹⁵

Eme példákból tehát megállapíthatjuk, hogy Felső-magyarország váraiban ekkor már organizált, állandó s dotált tüzérszemélyzet van, mely a nagyszerűen fizetett bécsi legfőbb tüzérmesternek van alárendelve, s eme tüzérségnek centruma: Kassa. A tüzérszemélyzet havi fizetése 7—1400 frt. közt ingadozik.

Tihany várának 1585—88 közt mindössze két tüzére volt, akik közül Pattantvus Jakabnak szerződése szerint járt évi 16 frt. készpénz, 16 frt. ára posztó, egy szalonna és 10 kila búza; ezzel szemben Pattantvus Simon 1588-ban évi 40 frt. bérért szegődik Tihanyba tüzérnek. 1586—91. közt Fischer Éliás pozsonyi tüzér évi 96. tehát havi 8 frt. zsoldot kap. A XVI. század vége felé Babocsa várában két tüzér volt, s „annak feletthe két pathanthywsnak mynden tyz tyz rénes forént, ky tezen tyzen hath magyar forentoth.“ 1596-ban Bécsben a magyarországi hadjáratban résztvevő tüzérségre: „auf die Artollerey-Personen und Officier 5648 fl.“ volt preliminálva. Sajnos, a létszámot itt sem ismerjük. 1597-ben Stanner Simon „magister artellariae“ Újváron havi 19 magyar frt. és 20 dénár, tehát évi 230 frt. és 40 dénár fizetést kapott, míg az alatta lévő 17 tüzér havonként összesen 84 frt. 60 dénárt, tehát fejenként kb. 5 frtot kapott. 1600—1605 közt Angelo Rykardo galgóczy és semptei

⁵⁹⁵ U. ott. 1598. fasc. 9. p. 2½. — A magyar tüzérség állományára nézve ld.: Hadtört. Közlem. 1894.

tüzér évi fizetése 80 rénes, azaz 64 magyar frt. 1607—8. közt Kassán a már ismert Weydenfelder havi 40 frtot, Detterich György zeugschreiber havi 9 frtot, 5 zeugreutter egyenként havi 9—9 frtot, 11 „püchsenmeister“ havi 8 frt. 20 dénár, 6 frt. 40 és 5 frt. 60 dénárnyi zsoldot húzott.⁵⁹⁶

Folytathatnánk még a rendelkezésünkre álló példák tömegének felsorolását, ámde ezekből is csak azt állapíthatnánk meg, hogy a tüérek javadalmazása a XVII. században nem sokat változott. A XVI. században épúgy, mint a XVII.-ikben a köztüérek havi zsoldja állandóan tíz frt. alatt marad, s ha van is valami javdalmazásbeli különbség, ez a használhatóság, rátermettség, szolgálati időtartam stb. mellett még a rénes és a magyar frt. közti árfolyam különbség rovására is irandó.

Ami II. Rákóczi Ferencz tüézerségének költségeit illeti, La Mothe 1708. évi kimutatása szerint (az 579 fő + törzs) havonként összesen 2797 rénes frtba, 989 étkezési és 405 lótapadagba került.⁵⁹⁷

Természetesen a tüérek részére (rendszerint szerződésileg) megállapított zsold nem volt mindig elegendő s megtörtént, hogy a bombardáriusok, különösen az élelmiszerek drágaságára való hivatkozással, fizetésjavítást kérnek. Így pl.: 1554-ben „magistri bombardarii Conrhadus P(f)áf, Valentinus Fridexel, Briccius et Jacobus bombardarii Cassovienses“, dacára annak, hogy fizetésüket a magyar kamara 1553-ban emelte,⁵⁹⁸ mégis felségfolyamodványt adnak be, melyben előadják, hogy jelenlegi fizetésük mellett ebben az iszonyú drága városban (Kassán), a hol mindent drágán adnak el, még mindennapi ételmüket sem tudják megszerezni. Ehez járul, hogy fizetésük átvételére kénytelenek Eperjesre menni, s itt várakozva kénytelenek néhány napon át zsoldjuk nagy részét elkölteni. Ennélfogva több zsoldot, s annak Kassán való kifizetését kérik.⁵⁹⁹ A kamara véleménye szerint a tüérek kívánsága második része jogos, hogy több zsoldot kapjanak, az őfelségétől függ. mégis a kamara azt

⁵⁹⁶ Gazdas. Történelmi Szemle 1905. évf. 149. l. — M. N. Múzeum: Szalay-gyűjtemény. — Orsz. Levéltár: Lymbus, II. sor. 1. cs. várák; u. itt, vegyes militaria; Kriegsarchiv, Bécs, Feldacten 1596. fasc. 12. p. 6. — Gem. Finazarchiv, Bécs, Hung. 14.397. csomó.

⁵⁹⁷ Hadtört. Közlemények I. évf. (1888.) 347. l.

⁵⁹⁸ „Per dominos consiliarios camerae Hungaricae auctum est“. t. i. sallarium. M. N. Múzeum: Fol. Lat. 1514.

⁵⁹⁹ „In tam cara civitate, ubi omnia caro venduntur, ne quidem victum quotidianum solito hoc stipendio vel parcissime assequi possumus. accedit ad hoc, quod tempore solutionis cogimur ascendere in civitatem Eperies, illic detenti non paucis diebus partem magnam expendere cogimur.“ Orsz. Lt. Lymbus II. sor. 14. b. csomó.

hiszi, hogy zsoldjukkal meg lehetnek elégedve.⁶⁰⁰ Ugyanezen esztendőben Somodi nagy Somogyi Bereczk („Briccius Schomat bombardarius Cassoviae constitutus”) kassai tüzér is intéz egy külön folyamodványt a királyhoz, melyben előadja, hogy személyesen óhajtott volna a király elé járulni, de a kassai kapitány állandóan szolgálatban tartotta, ennek pedig engedelmeskedni tartozik. Valószínűleg emlékszik a felség, hogy ő már régóta hűséggel szolgál, de most már Kassán végső nyomorúságba jutott, abban a városban, amely „tam cara et penuriosa est”, s itt minden duplába kerül, mint máshol. Abból a stipendiumból, amelyet eddig kapott, megélni nem tud, kéri tehát fizetésének felemelését, hogy továbbra is őfelsége szolgálatában maradhasson.⁶⁰¹ Bereczk tüzér eme kérvénye voltaképpen csak kiegészíti az előbbit, amelyre a felség a kamara véleménye alapján alighanem elutasító választ adott.

1568-ban Schmid János, a kassai „rerum armamentarii curator”, a maga és bombardáriusai részére a felségtől a zsold kiutalását kéri s egyben panaszt emel, hogy „sibi suisque collegis de victu male prospectum esse” s élemezésük azért rossz, mert húsrá hetenként és fejenként csak 7 krajcárt kapnak, ami dolgozó emberek részére édeskevés. A király nevében Miksa főherceg úgy intézkedik, hogy a tüzérek dupla élemezési adagot (dupplicem annonam) kapjanak.

1685-ben „az munkácsi pattantyusoknak (is) kevés a fizetések, e mellé még valami kevés praebendát sollicitálnak.”⁶⁰²

Megtörténik az is, hogy a tüzérség rendes salláriumára a királyi kincstárban pénz nem volt, s ilyenkor esetleg a tüzérség helyi főnöke előlegezi a kincstár terhére a zsoldot, amint ahogy pl.: 1556-ban Dobó István erdélyi vajda a király nevében egyenesen meghagyja Haas Konrádnak, őfelsége „Zeugwart und Zeugmeister Ambs Verwalter”-jének, hogy előlegezze a tüzérség salláriumát, s őfelsége majd a legközelebbi fizetési terminuson megtéríti.⁶⁰³

A tüzérek nemcsak azon a címen kérték fizetésemelést, mert hogy abból megélni nem tudtak, hanem harcban való megbecsülésük jutalmául is kérték fizetésjavítást, mint ahogy pl.: Németh Mihály, őfelsége szigetvári pattantyusa

⁶⁰⁰ „Putat tamen camera, istos posse contentos esse designato salario.” U. o.

⁶⁰¹ Orsz. Levéltár: Lymbus III. soroz. XVI. század, 8. csomó. Milit.

⁶⁰² Orsz. Levéltár: Szepesi kamara: Benigna mandata 1568. Nr. 257.

Török-magyar kori államokmtár VII. k. 10. l.

⁶⁰³ Nagyszében város ltára: 1556. Nr. 735.

1558-ban azért kéri stipendiuma emelését, mert a vár ostromakor oly hűen szolgált, hogy meg is sebesült.⁶⁰⁴

Előfordult az is, hogy a sebesült tüzéreknek előljáróik hivatalból jutalmat kérnek, mint ahogy 1553-ban Eger ostroma után történt, amidőn Zalay Mihály és Cherney Benedek bombardáriusoknak 5—5 frt. pénzbeli és ruhabeli jutalmat adni javasolnak.⁶⁰⁵ A felség a javaslatot elfogadja s intézkedik a jutalom kiadásáról. Megtörtént az is, hogy egyes tüzérek néha rendkívüli segílyt kértek és kaptak, amint pl.: 1550-ban Boldizsár szebeni tüzér lakodalmaára három köből rozstot kapott, („Ittem dem Balthasar byxenmaster auff seyn hochzeyt korren rump. 3.“) vagy 1582-ben őfelsége pozsonyi tüzére Toglich János, akinek a kamara 25 frnyi segílyt javasol ugyan, de a felség egyszerűsége mindenkorra 50 frtot utalványoz neki, amiből az következik, hogy János az udvar kedves embere volt.⁶⁰⁶

A pénz- és természetbeni javadalmazásokon és jutalmazásokon kívül a tüzérek pl.: házadományt is kapnak, mintahogy 1575-ban Békés Gáspár Pattantjus Balázsnak Csombordon egy nemesi házat adományoz.⁶⁰⁷ Megtörtént az is, hogy a tüzérek jutalmul magyar nemességet kapnak, mintahogy pl.: Pattantjus Farkas, Miklós és István, id. Danczkai Pattantjus Jakab kapnak az erdélyi fejedelmektől címeres levelet, vagy 1668-ban Schops János kap I. Lipót királytól magyar nemességet.⁶⁰⁸

Mint az előző korszakban, úgy most is a tüzér szerződéses, szegődött alkalmazott, aki a tüzéri szolgálatra „választatik“, „bévétetik“, vagy „szabad akarata szerint lösz“ valamely városban, vagy a király, fejedelem vagy valamely úr várában vagy seregében pattantjus. Az is előfordult azonban, hogy a pattantjus mint hadifogoly kerül az ellenség kezébe és ekkor ennek szolgálatába szegődik, mintahogy pl.: Kurtzweil György tüzér így került 1645-ben I. Rákóczi György szolgálatába. A pattantjus elszegődése alkalmával esküit is tette, hogy urának hűen fog szolgálni, kötelességeit hűven fogja teljesíteni stb., amint azt pl.:

⁶⁰⁴ Kriegersarchiv, Bécs, Feldacten 1558, fasc. 12, p. 2.

⁶⁰⁵ Történelmi Tár: 1888. évf. 591. l. — 1555. II. 20-án Grázból I. Ferdinánd a magyar kamarához: „Transmittimus vobis hinc inclusis regesta et extractus personarum illarum, quae se in obsidione Agriensi praeceteris bene gesserunt“, ezeknek a tokaji kamarából adjanak sőt és posztót. — Gemeines Finanzarchiv: Hungarn 14.357. csomó. — Nagy Béni: Eger ostroma 1352-ben. Békefi Emlékkönyv 275. lap.

⁶⁰⁶ Orsz. Levéltár: Pozsonyi Exp. Camerales minutae 1582. IV. 5.; V. 5. N.-Szeben város ltára: Stadthannenrechnungen 1. csomó 1550—51. 152. l.

⁶⁰⁷ Győri Tört. és régészeti füzetek IV. kötet 192. l.

⁶⁰⁸ Hadtört. Közlemények 1918. évf. 149. l. Bpesti egyetemi kvtár: Kaprinay kéziratok 4° VI. kötet 256—45. ll.

Khargl Tamás 1621. évi reverzálisában olvassuk.⁶⁰⁹ Látjuk tehát, hogy erről az aktusról szokás volt oklevelet, reverzális levelet felvenni, s ilyen reverzálisokból néhányat példaképpen az alábbiakban közlünk:

1659. szeptember 1. Sárospatak.

A Lőcsén lakozó Szakács Tamás tüzér elszegődik I. Rákóczi György fejedelem pataki várába pattantújsnak, s erről reverzalist ad.

Én Lőcsén lakozó Szakács Tamás uallom az én levelemnek rendiben, hogy az nemzetes vitézleő Király Daróczi Debreczeni Tamás praefectus uram eő kegyelme engemet be üött más emberséges embereknek commendálásából ide Patak uarában városában szolgálatra, ugy mint pattantiuságára és minden szükséges helyekben szolgálatra, az hol szükség kivántatik igazán igaz hűségemmel, tökéletességemmel, kár és fogyatkozás nélkül szolgálom, életem fottáigh kötelességemben lévén, az mi kegyelmes urunkat, tekintetes, nagyságos Rákóczy Giörgi urunkat, Isten kegyelmességéből Erdély országának ualasztott fejedelmét, Székelyeknek ispániát, Magyar országának részének urát, eő nagyságának házastársát, az nagyságos Serkey Lórántffi Susanna aszont, eő nagyságoknak fiait Rákóczy Giörgiet Sigmundot eő nagyságokat tökéletesen, igazán, hiven szolgálom, hátra hagyván barátságot, güilöltséget, kedvet, adományt, félelmet. Baráttjának baráttva, ellenségének ellensége leszek, semmi ki gondolható uttal, módal eő nagyságokat, uárokath uárosokath és az hol az én szolgálatom kivántatik igaz hűveivel el nem árulom, seőt assecurálom obligálom magamat tiszta lelki esmeretemből, hogy pattantiuságomban igazán hiven szolgálom. És az mit itt hallok, ki nem mondom sem verbis sem scriptis senkinek, sőt ha innét el menetelem lenne is soha sub iuramento referálom bona conscientiammal, uarának uárosának benne leveő czeyt házának, abban leveő minden hoz tartozó leöveő szerszámmal egiut, benne ualókkal és minden nével nevezendeő senkinek megh nem mondom gonosz és ártalom uégre az uárnak, uárosának állapattiát. Kit ha violálnék és praestálnék uel in toto, uel in parte, csak legh kissebbik részében is, tehát megh bizonyosodnék csak egy ember által is gonosz cselekedetem, engemet mingyárást praefectus uram akkori Patak uarának feő gondviselője megh foghasson ez levelemnek vigora tenora szerint, az

⁶⁰⁹ Hadtört. Közlem. 1888. évf. 94. l.

hol találtatom uárosban, akar mi helyen, nekem uárosnak is semmi szabadságom ne használion, sőt magamis semi remediumokkal exceptiókkal ne élhesek, tartozanak mingvárást kézben adnia az törvény és executionnak processusa alatt ellenem szabad procedálni senki pártomat ne foghassa. Esztendőmet kitöltvén bucsu uétlen és szökve el nem megyek. Ha penigh eő nagyságoknak uároknak uárosoknak ualami ártalmas dolgot tudnék értenék akar kiktul, azt praeffectus uramnak eő kegyelmének avagy utánna leveő porkoláboknak tartozom megh jelenteni. Melynek megh állására ez szabad akaratombul adot reversalisomnak nagyob bizonságára eszküszöm az élő Istenre, ki az Attia, az Fiu, az szent Lélek, az tellies szent Háromságh Isten engemet ugy segéllien, minden punctjában és részeiben megh álom ez szabad akaratom szerint attam reversalisomath az uitéző Fekete János, Szobonia László, Pálházi István, Patak uarának uárosának feő porkolábi és vice Papolezi Ferencz pataky feő udvarbíró uramék előtt. Datum in arce Sáros Patak die 1 septembris anno 1639.

Eredetije egy ív papiron, a szöveg végén papírral fődött gyűrűs pecséttel, melyen a címerpaizs fölött: T. K. betűk látszanak, melléje pedig: Tomas Koch van írva. Kívül: „Lőczy Szakác Tamásnak reversálisa anno 1639, die 1 septembris.” Orsz. Levéltár. Kinest. osztály: Miscellanea No 7. Militare Fasc. 5.

1645. március 29. Sárospatak.

Kurtzweil György pattantyús I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és családja szolgálatába szegődvén, reverzálist ad.

En Cuzczvai Görgi pattantius, esküszöm az élő Istenre, ki attia, fiu s zent lélek tellies szent háromság egi bizoni örök Isten, engemet ugi segillien az én keresztieni igaz hitemben és ugi adgia lelkem üdvösségét, hofi én az mi kegyelmes urunknak ő nagyságának az tekintetes méltóságos nagyságos Rakoczi Görginek, Istennek kegielméből Erdeli országnak fejedelmének Magiar ország egi része urának, szekeliek fő ispánniának és az mi kegyelmes asszoniunknak, az tekintetes méltóságos nagyságos Lórantffi Susánna Aszonnak és az ő nagyságok szerelmes gyermekinek az nagyságos Rákóczi Görginek és Sigmondnak, hü, igaz, tökéletes szolgája és pattantiusa leszek mind holtomig valahol kívántatik. Az ő nagyságok kegielmességét előttem viselem, mivel hofi az ő nagyságok ellenségi közziul fogtanak volt el az ő nagyságok vitézi és ő nagy-

ságok meg köniörülvén rajtam és kegielmességet niujtván hozzám. életemet megtartotta, azért én is az ő nagyságok sárospathaki uárát ellenségnek fejem fen állataig meg nem adom, hanem ő nagyságok számára híven megtartom, ellenséginek ellensége, baráttiknak barátia és jó akarójoknak jó akarója leszek, az ő nagyságok czeith házakot és azokban lévő hadi és egiéb eszközöket, lövő szerszámokat és az básttiákon ualó lövő szerszámokat el nem árulom, hanem azokhoz tartozó szerszámoknak és benne lévő eszközöknek igazán gongiát viselem, és ha mi oli titkot itben az ő nagyságok uárában hallanék, látnék, soha életemben egi szóval az uárnak, sem titkon, sem nyelvemmel meg nem mondom, nem jelentem, sem írással, de még csak intésemmel is, melliet ot küin kinem kellene mondanom, ki nem mondom, hofi ha pedig ez uáron kívül akár hol oli dolgot hallanék és értenék, az ki ennek az ő nagyságok sáros pathaki uároknak, töb jószágoknak, uároknak uagi az magok méltóságos személieknek ellenek és ártalmakra volna, aszt el nem titkolom, hanem czajthbertomnak, porkoláboknak, sótt még prefectus urnak is megmondom és értésekre adom. Porkoláboknak, czajthbertomnak, előttem járóimnak engedelmes leszek és soha ualamig élek, életem fottáig el nem árulom, el nem hagiom ő nagyságokat, semmi uton módon el nem szököm, el nem bujdosom ő nagyságoktul. Melinek meg állására mégis az telhes szent háromság egi bizoni örök Isten engemet ugi segillien. In arce Sáros Pathak, die 29. marcii, anno 1645.

Fekete János	Georg Kurtzweil	Coram me
Thobias Koch Zeigwart mp.	Coram me Stephano Pálházy	Michaele Bolygo
F. P.	manu propria	manu propria
	Joannes Ebenbeck mp.	
	Pattantjus György	Johannes Klein
	P. S.	M.

Kivül: Anno 1645, die 29. martii, Curczvai Giörgi pattantius reversalisa.

Félv papíron a nevek mellett mindenütt vörös viaszba nyomott gyűrűs pecsétek. Orsz. Levéltár. Kincstári osztály: Miscellanea No 7. Militare fasc. 3. — Ugyanitt Heert (Herde) János pattantjusnak a fenti dátum alatt kelt és a fentinek szóról-szóra azonos szövegű szegődvénylevele, ugyanazon aláírásokkal.

A XVII. század közepe táján.

A Bártfán lakozó Pattantjus György elszegődvén tüzérnek a Rákócziak Makovicza várába, reverzálist ad.

Én Pattantius Görög, Bártfán lakozó, adom mindeneknek tuttára az kiknek illik, hoga én szabad akaratom szerint leöttem az tekintetes és nagyságos Rákóczi Geörgi, Rákóczy Sigmund és Rákóczi Pál uramék eö nagyságok szolgálaiok Makovicza várokban leveo pattantyságot wettem fel, eszküszem azért az tellies szent háromságh Istenre, ki Attia, Fiu és Szent Lilek egi bizoni eoreok Isten, hoga én a tekéntetes és nagyságos Rákóczi Geörgy, Sigmund és Pál uraméknak igaz hiw zolgáia lezek és az eö Nagyságok Makouicza várokban ualó mindennemeö leveo és tüzes szerszámra igazán és híven gondot wiselek, semmit azokban el uezteni nem igyekezek, hanem inkább tellyes tehetségem szerint teöbbiteni ügiekezem, az tüzes szerszámot is se titkon, se nylyan, eö nagyságokat, várokat el nem árulom, sem attiafiságért, sem barátságért, sem adományért, sem boszuságért, sem semminemü haszonért, avagy okért, hanem eö nagyságoknak barátinak baráttya, ellenségeknak ellenséghe, nem jó akaróioknak nem jó akarója lezek, feiem fen állattáigh, senki birodalma és hatalma alá nem adom az eö nagyságok paranczioláttia nélkül. Ugian az felliül megh nevezet uramék eö nagyságok ellen es az wárnak ártalmára, kárára hallanik, érienik akar kiteol, tartozzam hitem feiem weztése alat megh ielenenem eö nagyságoknak, auagi hamarab uoltáért tiztartatóioknak és gondviseleoieoknek, mindenben az én tellies tehetségem zerint ugi ígiekezem zolgálnom eö nagyságokat mint igaz hiw iámbor szolgálhoz illik, seot az mikor kívánniák eö nagyságok conventióm tartása zerint akar meli wárokhba is tartozzam el mennem a leveo és tüzes szeszámokat megh tiztogatnom, igazgatnom és tüzes szerszámot czinalnom is, ha eö nagyságok kívánniák. Mind ezeknek teökélletesen való megh állására keoteom hitemet, életemet, tiztségemet, szabad akaratom zerint, Isten engem ugi segéllyen.

Mi. Gorg

Egy ív papíron, alul gyűrűs pecséttel, melynek címerpaizsa fölött M. M. betűk látszanak. Kívül: „Makouicai Pattantius Georgi reversálissa.“ Orsz. Levéltár: N. R. A. fasc. 740. No 19.

E reverzálisok szerint is a tüzérek feladata a köteles hűség s engedelmesség, hadi titok megtartása stb. mellett a vár és annak arzenáljában lévő lövészszámok, hadiszerek kezelése, a velük való bánás, ezeknek őrzése, gondozása volt. Ekkor is szerződést kötnek a tüzérral, s a kontraktusban megállapítják a tüzér kötelességeit egyrészt, java-

dalmazását másrészt. Így pl.: 1555-ban Kassa városa György tüzért két évre, heti 1 frt zsold mellett szerződte „zu schissen aus dem grossen Zewg“; tartozik azután a tüzérségi anyagot karban tartani „ein zu schmeren und verordnen“ stb. és köteles „auch ins Feld zu zychen“, továbbá ágyut önteni, s ha más, idegen városnak öntene ágyut, az öntésért ennek mázsánsként két frtot számíthat. Később, mikor már a városok s várak több tüzért tartanak, megosztják köztük a karban tartandó tüzérségi anyagot s szerszámokat. E szerszámokat a pattantyusok között már csak azért is ki kell osztani, hogy: „láttassék meg kinek-kinek az ő serénysége“. Köteles volt e hadiszereket karban és tisztán tartani („szépen“ tartani), tüzes szerszámokat stb. készíteni, szóval a szokványos és szabványos tüzéri szolgálatot ellátni, ami a vártüzéreknel azzal is járt, hogy a várat engedély nélkül el nem hagyhatták, mintahogy pl.: Herman Márton tüzér Szolnokról csak a várkapitány engedélyével mehetett a királyhoz s ugyanő 1552. okt. 20-án az egri várból csak „accepta licentia“ távozhatott.⁶¹⁰

Dr. Iványi Béla.

⁶¹⁰ Gem. Finanzarchiv, Bécs. Hung. 14.336. cs. Archaeol. Értesítő 1903. (XXIII.) évf. 217. l.